

Сергій Єфремов (Ч.3)

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ І ЙОГО ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНА КОНЦЕПЦІЯ

125-ліття з дня народження Сергія Єфремова

Але повернемося до встановленого С.Єфремовим хрестоматійного ряду українських письменників, який залишається, по суті, непорушним і досі. Пишучи свою «Історію...», С.Єфремов піддав суворій критиці фактично всі такого типу роботи, що з'явилися до нього. Чотири томну (шість книг) «Історію літератури руської» О.Огоновського (1887-1894) він критикував за брак «внутрішньої ідеї» і за «номенклатурність»; «Нарис історії українсько-руської літератури» І.Франка (1910) за «бібліографічну» методу; тритомну «Історію української літератури» М.Возняка (1920-1924) за «невизначеність основних поглядів» і «диспропорцію частин»; двотомний «Начерк історії української літератури» Б.Лепкого (1909-1911) за односторонній, лише естетичний підхід до літературних явищ; «Нове українське письменство» М.Зерова (1924) – за «занадто абстрактну, занадто загальну... і неплодучу» методу аналізу літпроцесу і т. ін. Одне слово, критично настроївшись проти своїх попередників, С.Єфремов не міг розраховувати, що й йому пощастить уникнути критики. Найбільше критичних стріл легіло в С.Єфремова за те, що він нібито ігнорував у своїй дослідницькій методі естетичний критерій. Навіть у зовсім недавно виданому другому томі «УЛЕ» (1990) можна ще прочитати таке: «Розглядаючи творчість письменників 19 ст. передусім з точки зору вираження в ній соціальних запитів трудових верств... недооцінював значення естетичної аналізи». Така думка поширена й серед деяких науковців української діаспори. Коли в 1956 році в Нью-Йорку вийшла «Історія української літератури» Д.Чижевського, нинішній дійсний член АН України Юрій Шевельов (Шерех) наголошував: «Історія українського письменства» С.Єфремова була найпосплідовнішим синтезом і виявом народницького напрямку в літературі і науці про неї, де літературні вартості підпорядковувалися вартостям суспільним, висловлювалася апеляція до народу й народоловства тощо. Цей напрям, мовляв, розвивали і радянські дослідники літератури, які лише слово «народ» замінили «трудящими масами». А ось в «Історії...» Д.Чижевського «не стало народу, не стало трудящих мас, не стало уярмленої нації. Ми лишилися сам на сам з літературними творами... Нас учать, що література це стиль, а історія літератури – історія зміни стилів». Інакше кажучи, Єфремов і Чижевський – це два різних підходи до історії літератури, де перший (тобто Єфремов) не цікавиться питаннями художньої форми, естетики тощо, а тільки змістом чи ідеями.

Таку ж думку повторив згодом професор Гарвардського університету Г. Грабович: «...естетичне розуміння літератури... Єфремову ніяк не промовляє... Наголосивши суспільну, навіть активістичну роль для літератури і літературознавства і зазначивши, що власне ефективно виконання таких завдань є суть і ціль літератури, Єфремов входить у такт з офіційною догмою... Таке уявлення про літературу легко провадить до п'ятирічки для Спілки письменників... Прочитавши це, мимоволі переконалися, що проблема аберації в судженнях буває часом однаково актуальною як по цей, так і по той бік океану. Те, що і Шевельов, і Грабович зближують Єфремова з радянським літературознавством, постає як якийсь дивовижне непорозуміння. Адже С.Єфремов, говорячи про суспільну вартість літератури, в усіх випадках орієнтувався на загальнолюдські цінності, а в радянському літературознавстві

визначальним був класовий, одномірний підхід до художньої творчості. Що, звичайно, не одне й те ж. З іншого боку, невже таки й справді суто естетичне в літературі було цілком байдуже для С.Єфремова? Якби було так, то як би тоді йому вдалося вибудувати таку напрочуд струнку, хрестоматійну ієрархію українських письменників? Справа тут виявляється трохи складнішою. С.Єфремов був не таким простаком, щоб дати себе зловити на недооцінці естетики. Але розуміння цього питання в нього має свої особливості, і тут Ю.Шевельов чи Г.Грабович мають рацію.

Критикуючи Б.Лепкого за «постулат краси» в його «Начерку», С.Єфремов говорить, що краса, естетичні емоції – то лише «частка, і дуже невелика частка його духовного надбання, що дає нам кожне письменство»; з іншого боку, естетичні емоції – річ нестабільна, вони еволюціонують, і це можна довести багатьма прикладами з історії мистецтв. А останнє міркування С.Єфремова з цього приводу зводиться до того, що красу, естетику він має «за неодмінний елемент усякої парості в мистецтві, тим самим і літературі. На те література і література, щоб твори її були перейняті красою...».

Це останнє зауваження має найпринциповіше значення в історико-літературній концепції С.Єфремова, бо саме воно дало змогу вченому збудувати канон українського письменства і майже точно означити в ньому місце кожного літератора. Щоб «завести» письменника в той канон, на думку С. Єфремова, треба пам'ятати, що історія літератури це насамперед історія ідей, і кожен художній твір цікавий для людей і для історика лише остільки, оскільки він несе читачеві якусь велику ідею чи гроно ідей.

Розглядаючи історико-літературні школи XIX – початку XX століть, один з вихованців відомого філологічного семінару в Київському університеті професора В.Перетца Л.Білецький називав наукову методу С.Єфремова ідеологічною, а серед попередників його були професор того ж Київського університету М.Дашкевич та російські вчені О.Піпін і О.Веселовський. Інший сучасник С.Єфремова В.Дорошенко пов'язує його методу із революційно-народницькою, суб'єктивно-соціологічною школою російського критика М.Михайловського. В обох випадках є певна дециця правди, але коріння ідеологічної чи соціологічної школи сягають усе ж в значно глибшу історію, ніж XIX століття. Їх родовід іде від історичної школи в літературознавстві, від «батька історії літератури» німецького вченого Гатнера, який зазначав: «Історія літератури не історія книг; це історія ідей та їх наукових та художніх форм». Ця думка Гатнера, мабуть, дуже імпонувала С.Єфремову і він її повторює майже без змін, тільки своїми словами. Уточнюючи позицію представників психологічно-реальної школи, які наголошували, що в мистецтві на першому пляні стоїть не «що», а «як» (тобто, не ідея, а художня форма), С.Єфремов писав: «... І "що", і "як" однакову в мистецтві мають ціну, бо коли без "як" немає мистецького утвору, то без "що" ніякого взагалі твору бути не може». Літературні ідеї С. Єфремов трактував дуже широко: для нього вони – не ілюстрація ідей суспільних, а «вираз творчої сили нації, з одного боку, та міжнародного єднання і впливів – з другого... Письменство в цілому скрізь виступає оборонцем покривджених, утіхою од життєвої буденщини; тією втіхою, що підіймає дух людський, привчає його не за скороминуче й буденне вболівати, а добувати високого й вічного з округин життя, запалює його тим святим незадоволенням із сучасного, що невпинно жене людськість уперед і далі – все вперед і далі». Після цих слів тільки надто вже з великої упередженості можна запідозрювати С.Єфремова у звуженому погляді на літературу чи її

історію. Навпаки: тут аж надто широко, з романтичним максималізмом глянуто на суть літератури. Жаль тільки, що цей максималізм не в усьому до кінця виявився, а подеколи приводив С.Єфремова і до деяких суперечностей у мисленні, про які треба говорити неодмінно, але не вбачати в них щось на зразок криміналу, як це прийнято було в усьому радянському літературознавстві. Історико-літературній концепції С.Єфремова бракувало, зокрема, загально-художнього погляду на проблему, акценту на іманентній специфіці літератури, яку нездатна замінити будь-яка інша людська діяльність. Оперуючи лише естетичним «матеріалом», вона творить не ідеї-двійники, що цілком адекватні життєвим, а дає винятково нову якість, яка і відрізняється від життєвої номінально, і відзначається неодмінним поліфонізмом, невидглибністю, таємничістю. Класичний приклад – сцена вбивства Гонтою своїх дітей чи «неправдиве» обрання гетьманом Наливайка у відомих творах Шевченка, або цілий «букет» неправдоподібностей у творах Довженка... Для мистецтва, отже, важлива не життєва, а ідеальна реальність, у якої про поняття правди є суто своє, художнє уявлення.